

Asker Anıları Işığında İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*

Turkey of the Second World War in Light of Memoires of Soldier

Ali Can TEKİNAY**
Hasip SAYGILI***

Öz

Türkiye 1945'e kadar 6 yıl boyunca İkinci Dünya Savaşı'na katılmamayı ve tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Ancak buna rağmen ülke dönem boyunca savaş atmosferini kendisinden uzak hissetmemiştir. Tarafsızlık politikası çerçevesinde atılan adımların halk ve ordu üzerindeki etkileri ağır olmuştur. Bu çerçevede TSK bünyesinde görev alan 22.000 civarındaki asker yetersiz beslenme ve bakım şartlarından dolayı hayatını kaybetmiştir. Savaş yılları boyunca çekilen sıkıntıların asker gözüyle anlatımının akademik literatürde hak ettiği şekilde yer almadığı kanaatini taşıyoruz. Dönemle ilgili bu açığı kapatmaya mütevazı bir katkı için böyle bir çalışma tercih edilmiştir. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye ekonomik-siyasi-sosyal-askeri etkileri anlatılmış ve tüm bunların asker anılarındaki yansımaları tespitine çaba gösterilmiştir. Böylece asker anıları sayesinde halkın günlük yaşantısı, geçim sıkıntısı, sağlık problemleri, salgın hastalıklar, içme suyu sorunu, iye meselesi, askerin yatacak yer sorunu, ordu içerisindekilerin iktidara karşı tutumları gibi somut örneklere ulaşılarak savaşın tesirleri farklı açıdan ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Ordu, Subay, Asker Anıları

Abstract

Turkey chose not to participate in the Second World War until 1945 during 6 years and preferred to remain neutral. However, despite this, the country did not feel the war atmosphere away from itself throughout the period. The steps taken within the framework of the neutrality policy had heavy effects on the people and the army. In this context, around 22,000 soldiers serving within the Turkish Army Force lost their lives due to malnutrition and care conditions. We believe that the narration of the troubles suffered during the war years from the perspective of soldiers is not included in the academic literature as it deserves. Such a study has been preferred for a modest contribution to closing this period-related gap. In this study, the World War II social-economic-political-military influence in Turkey and efforts have been made to identify all the reflections in their military memories. Thus, thanks to the memories of the soldiers, concrete examples such as the daily life of the people, livelihood problems, health problems, epidemics, drinking water problem, the issue of food, the problem of the soldiers' accommodation, and the attitudes of the people in the army against the power were accessed and the effects of the war were tried to be revealed from different angles..

Keywords: The World War II, Turkey, Army, Army Officer, Memories of Soldiers

Giriş

1914-1918 arası Birinci Dünya Savaşı'yla uğraşan Türk halkı, Millî Mücadele sonrasında ülkeyi düşman işgalinden kurtardı. Lozan Antlaşması vesilesiyle kapitülasyonları ve önceki dönemin ağır kısıtlamalarını ortadan kaldırdı. Bağımsızlık uluslararası sahada tescil edilmiş oldu.

Türkiye'de istikrarlı bir rejim kurulurken Avrupa'da galiplerin Birinci Dünya Savaşı sonrası dayattıkları statüko kısa bir süre sonra bozulma emareleri göstermeye başladı. Barış atmosferi 1930'dan itibaren otoriter-totaliter rejimlerin iş başına gelmesiyle bozuldu. Almanya ve İtalya, kurulu düzenin değişmesi için hamlelerini ardı ardına sıraladı. Japonya'da da benzer bir tavır sergilendi. İngiltere-Fransa-Amerika Birleşik Devletleri ise muhafazakâr tutumunu sürdürdü. Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk ile "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" prensibiyle dış politikasını devam ettirdi. Maceracı, akıl dışı, hayalperest girişimlerde bulunulmadı. Musul Sorunu dışında diğer meseleler millî çıkarlara uygun şekilde çözümlendi.

* Bu makale Doç. Dr. Hasip Saygılı danışmanlığında Ali Can Tekinay tarafından 2020 yılında savunulmuş olan Asker Anılarına Göre İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye adlı YL tezinden üretilmiştir.

** Uzman, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, alicantekinay@gmail.com

*** Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, hsaygili@fsm.edu.tr

10 Kasım 1938’de, Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatından sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı oldu. Mareşal Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı vazifesine devam etti. 1925-1938 arası Dışişleri Bakanlığı görevini ifa eden Tevfik Rüşü Aras, görevinden ayrıldı. Yerine sırasıyla Şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu getirildi. İsim değişiklikleri dış politikadaki temel prensipleri etkilemedi. 1939 yılında patlak veren İkinci Dünya Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti, aktif tarafsızlık siyaseti çerçevesinde kendi kabuğunda yaşamaya ve olaylara müdahil olmamaya çalıştı. Buna rağmen ordu, savaşa dâhil olacakmış gibi hazır duruma getirilmeye çalışıldı. Ancak tüm bu hazırlıkların halk ve ordu üzerinde enflasyon, satın alma gücünün azalması ve karaborsacılık gibi olumsuz etkileri oldu. Problem alanlarını erlerin profili, yeme-içme meselesi, kıyafet sorunu, kalacak yer meselesi, sağlık şartları, halkın ve subayların günlük yaşantısı, subayların ordu içindeki personel ile ilişkileri, subayların İnönü ve Çakmak’a karşı tutumu ve ordunun silah ve teçhizat durumu başlıklarıyla ele almak mümkündür.

Erlerin Profili

1938 ile 1943 arasında ordu mevcudu arasındaki uçurum, mevcut er profilini çeşitlendirmişti. Yaklaşık 1,3-1,5 milyon asker silahaltına alınmıştı. Bunların arasında toplumun birçok kesiminden insan vardı¹ (Orhan, 2001, s. 344). Komuta kademesinin dışında kalan erlerin ekonomik sınıflandırmada büyük oranı kırsalda yaşamakta, geçimlerini birincil faaliyet olan tarım sektöründen sağlamaktaydı.

Orduda kısa sürede gerçekleşen sayısal artış komutanların personelle iletişimini olumsuz etkilemekteydi. Mesela Rumelili erler, yöneticilerinin adını telaffuz etmekte zorluk çekiyordu. Ordudaki temel kural olarak, tüm idarecilerin adları alttan başlayarak sırayla kolordu yetkililerine kadar erlerin zihinlerine kazınılırdı. Ancak bu uygulamanın Rumelili erler nezdinde başarısızlığını şu örnekte görebilmekteyiz:

Benim erlerim de "Remzi" diyemezler, illa "İremzi Atasü" derlerdi. Tabur Komutanım her eğitim kontrolüne gelmeden önce, ben erlerime on kez "Remzi" demeyi öğrettirdim. Aksiliğe bakın ki komutanım "Benim adım ne?" diye sorar sormaz erler heyecanlanır, "İremzi" sözü ağızlarından fırlardı. Komutan da kızarak giderdi (Türsan, t.y., s. 57).

Savaşın hızlıca genişleyip tüm dünyaya sirayet ederek ülke sınırlarına kadar dayanmasıyla orduya her yaştan, bakaya kalmış ve yakalanmış insanlar da dâhil edilmişti. Bunların arasında 45 yaşlarında Sivaslı bir er, elinde sazı ile komutanının karşısına geçip “Bey dedi: Bana tüfek verme taşıyamam kaybederim, benim bir sazım var, bölüğün arkasında yürürüm.” diyerek ordudaki komuta kademesi, harekât tarzı ve eğitim anlayışından bihaber olup sırf ordu mevcudu fazlalaşsın diye askere alınanların tipik örneğini yansıtmaktaydı (Türsan, t.y., s. 62). Hâlbuki o dönemde ordu içinde insan mevcudu eskisi kadar önemli değildi. Onun yerine teknolojik gelişmeler ışığında ilerleyen Deniz-Hava Kuvvetleri ve kara zırhlı birlikleri (tank) daha revaçtaydı.

45 yaşındaki er dışında 4 Temmuz 1944 tarihinde Borçka’da bulunan erler arasında hırsızlar, kumarbazlar mevcuttur. Ancak elbiseleri perişandır ve çoğunda ayakkabı yerine takunya vardır (Şenocak, 2005, s. 34). Acaba hırsızlıklar bu yokluklar yüzünden yapılmış olabilir mi? Herhangi bir saldırı karşısında tam teçhizatlı düşman askeri karşısında eksik

¹ Erlerin genel profilini farklı pencerelerden özetleyen anı sahipleri arasında yer alan Celaleddin Orhan, ordunun temel gücü hakkında övgü dolu sözler sarf etmektedir: Mehmetçiği tanımayanların, onun soğukkanlılığı karşısında tamamen hissiz ve anlayışsız sandıkları Mehmetçik, aksine ne kadar da hisli ve anlayışlıdır. Ve hele başındaki subay ve komutanına bir kere inandı mı aldığı emri yapmamasına imkân mı vardır? Şahsi kanaatim odur ki Mehmetçiğin ruhuna hâkim olabilen kumandanın muvaffak olmamasına imkân yoktur. Onun itaati, yurt severliği, tehlike karşısında fedakârlığıyla, disipliniyle ve hele yaradılışındaki asker ruhuyla, Mehmetçiğin yapamayacağı hiçbir şey yoktur. Askerliği sever, öğretileni çok çabuk öğrenir, dövüşmekten hiç çekinmez, hele ölüme metelik vermez, velhasıl asker oğlu askerdir benim Mehmet’im (Orhan, 2001, s. 344).

malzemeye donatılmış, kendini depo çavuşuna kadar kumara kaptırmış Borçka erleri orduya ne derece faydalı olabilirdi? Faydasından ziyade zararının daha çok dokunacağı aşikârdı.

Babası İstihkâm Yüzbaşı olan Ercüment Gökaydın ise ortaokul ikinci sınıfı bitirdikten sonra, ziyaret için Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığında bulunan ailesinin yanına gittiğinde, farklı asker profilinden dolayı karşılaşılan zorluklara (beslenme, lehçe, din yüzünden adam öldürme) şahit olmuştur².

Yukarıda saydığımız tüm problemlerle birlikte erler için bir başka mesele okuma-yazma sorunu idi. Nüfusun %75'i köyde ikamet eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde yaşayan eratin, bunun sonucunda doğal olarak tarım aleti dışında bir şeye dokunmadan okuma-yazma sahibi olmasını beklemek ütöpik bir bakış açısı olurdu. O yıllarda 40.000 köyün 35.000'inde okul yokken köylerde okuma-yazma bilenlerin oranı %1 idi (Uyar, 1999, s. 317).

Hâlbuki gelişen teknolojiyle beraber ordu içindeki muhaberat için okuma ve yazma oldukça ehemmiyetliydi. Subay kadrosu dışında bu konuda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildi. 12 Eylül sonrası Cumhurbaşkanlığı makamına oturan Kenan Evren de 1940 yılında Malkara Topçu Taburunda bu durumdan muzdarip olmuştur. Bir veya iki er dışında daktilo kullanabilen kimse olmaması sebebiyle daktilo kursuna gidip o materyalin kullanımını öğrendikten sonra yazılarını kendisi yazmıştır (Evren, 1990, s. 64).

Yeme-İçme Meselesi

Savaş şartlarında toplam nüfusun %10'u orduya alınırsa bu iyi bir rakam olarak değerlendirilir. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti 1,3 milyon kişiyi askere alarak 18 milyon nüfustan tüm mükelleflerin 2/3'ünü askere almada başarılı olmuştur. Büyük kısmı tarım sektörüyle uğraşan bu kesimin silahlı altına alınması sebebiyle üretim azalmıştır. 1941 tarihinden itibaren de beslenme koşullarında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır.

Yemek ve su temininde karşılaşılan zorluklar asker anılarının hemen hemen hepsinde dile getirilmiştir. Mesela 1939 yazında Midyat 6. Piyade Alayı, 6. Bölük Takım Komutanlığına atanan Sami Küçük, su konusunda yaşadığı zorlukları şöyle ifade etmiştir: *Midyat'ta bulunduğum dört yıllık süre içerisinde herkes gibi ben de sarnıçlardan çekilen ve her kovada biri ince uzun diğeri pire gibi sıçrayan kırmızı kurtçukların çıktığı bu sudan içtim. Sarnıçlarda toplanan sular, sonbahar ve ilkbahar aylarında yağın yağmur ve kar sularıyla* (Küçük, 2008, s. 35-36).

Savaşın ilk yılında Harp Okulu öğrencisi Muzaffer Erendil, 1939 Gebze Topçu Alayında yemeğin içindeki sinekleri ayıklamadan yemek yemenin imkânsızlığından yakınır.

² Ercüment Gökaydın bize gördüklerini şöyle aktarır: 1938 Haziran'ında orta ikinci sınıfı geçerek tatilimi geçirmek üzere Arıburnu'nda bulunan ailemin yanına gittim. Bölüğün normal askerine ilaveten doğu ve güneydoğudan, çoğu asker kaçağı Türkçe dahi bilmeyen, 200 kişilik, sadece kazma kürekle teçhiz edilmiş bir grup asker daha verilmişti. Bu doğulu askerlerin ancak birkaçı Türkçe bilmekte idi ve konuştukları lehçeler de çok farklı olduğu için, babam, yanında 4 adet, her biri ayrı lehçe ve biraz Türkçe bilen tercüman ile dolaşarak bölüğü yönetebilmekteydi. Hayatlarında hiç zeytinyağı yememiş olan bu doğulu askerler zeytinyağlı yemeklerden hastalandıkları için onlar için günde çift tayı ve ayrı yemek pişirilmekte idi. Bunların mezhepleri de Sünni, Şii, Şafii ve hatta Yezidi gibi çok farklı olduğundan ilk günlerde meydana gelen bir öldürme ve birkaç yaralama olayından sonra, babam arazide ayrı bölgelerde kireç ile işaretli ayrı ibadet yerleri hazırlamıştı (TSİDHH, 1999). Bu aktarımlar zihnimizde, asker çeşitliliği ve bunun doğurduğu olumsuz sonuçların sınırlarımız içerisinde başka birliklerde de erlerin birbirini öldürmesine varacak kadar şiddetli vakaların görülmüş olabileceği izlenimini uyandırmıştır. Ancak Ercüment Gökaydın dışında bu tarz bir hadiseyi paylaşmayan komuta kademesindeki subay kadrosunun, mensubu olduğu kurumun imajını zedelememek için halka nakletmemiş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bunun nedeni şüphesiz yemekhanelerde, koğuşlarda, tavlalarda sinekten başka bir canlıya rastlanmamasıdır (TSİDHH, 1999, s. 32).

Dündar Seyhan ise, teğmen maaşıyla evli birisinin yiyecek sıkıntısı yaşamasının güzel örneklerinden birisidir:

Teğmen maaşından ele geçeni 65 lira idi. Köyde tabur kumandanı bir tabildot kurdurmuştu. Bir ay kadar çorba, kuru fasulye, nohut gibi şeylerle idare ettik. O ayın sonunda tabildot için maaştan 20 küsur lira kesilince herkes kendi yağı ile kavrulmak üzere başının çaresine bakmaya çekildi. Yumurta yemekten içimiz dışımıza çıkmıştı ama doğrusu kimse tabldot masrafı olarak maaşından 20 lira ayırmaya mecali yoktu. Hele benim gibi evli olanların (Seyhan, 1966, s. 11)...

Sıkıntılar sadece insanlarla alakalı değildi. Savaş zamanı ordunun hareket kabiliyeti büyük oranda hayvanlara bağlıydı. Motorize birlik mevcudu çok azdı. Türk ordusunun ana omurgalarından olan at, katır gibi hayvanlara beslenme koşullarında iyi bir imkân sağlandığı söylenilemez. Hatta erler açlıktan hayvanlara verilen gıdaları yemeye çalışıyorlardı. Öyle ki 1941 Edremit Topçu Alayında hayvanlara arpa ve yulaf tedarik edilemediği için keçiboynuzu (harnup), incir, üzüm ve küspe yediriliyordu. Doğal olarak bu gıdaların bir kısmı erler tarafından yenilebilirdi. Bunun için önlemler alınsa da hayvanlar alışık olmadıkları bu tür gıdaları yemiyor ve açlıktan çılbırlarını ve birbirlerinin kuyruklarını kemiriyorlardı (Çelikoğlu, 2010, s. 50).

1942 Ağustos’unda albay rütbesindeyken Diyarbakır Komutanlığı 7. Şube Müdürlüğüne atanan Abdülhalim Akkılıç³; çatal, bıçak, tabak gibi şeyleri bir yana bırakıp daha önemlisi temel ihtiyaç maddelerinden su ve yemek babında yaşadığı sorunlara parmak basmaktadır (Akkılıç, 1994, s. 300-301). Aynı tarihlerde Sinop yöresinde görevli olan Ahmet Cemil Akıncı, ekmeğin içerisine değişik şeylerin katıldığına tanık olmuştur: *Halk ve ordu kemerleri sıktıkça sıkıyordu. Bazen pazaryerine uğradığım zaman, köylü kadınların otları karıştırılmış kepekten ekmeği yediklerini görüyordum* (Akıncı, 1971, s. 178)

Seyahatlerde de bilindik problemler yaşanıyor. 1943 Ocak ayında Çankırı Topçu Atış Okuluna atanan Sami Küçük, atanmadan önce Midyat’ta idi. Savaşın sürdüğü vakitlerde ülke hudutları içerisinde bir yerden başka bir yere intikal zorlukları içerisinde gerçekleşirdi. Tren yolculuklarında koridorlarda bile adım atacak yer bulunmazdı. Her gün istenilen yere gitmek çok zordu. Bazı yerlere haftada 1 gün sefer olurdu. Çünkü demir yolları bilindiğinin aksine tek yönlüydü. Sami Küçük, bu yolculuk süresince sorunlarla karşı karşıya kalacak isimler arasında yerini almıştı. Kendisi harekât süresinde ilk olarak Sinan istasyonunda kaldı. Ancak Sinan’da yatacak yer problemi vardı. İstasyonun yakınında yer bulamayan anı sahibi, fazla eşyalarını Batan Çayı’na birkaç yüz metre mesafede çay kenarındaki köye bırakmıştır. Ardından hizmet eriyle beraber çayın sağ tarafında yamaçta bir oda tutmuş ve en acıklısı da üç günü Batan Çayı’nın çamurlu sularını içerek geçirmiş, açlık tehlikesi atlatmıştır (Küçük, 2008, s. 41).

Kıyafet Sorunu

Askerin giyim sorunu bazı subaylarca eleştirilmiştir. Bilindiği üzere 1923-1938 arası “Yurtta Barış Dünyada Barış” düşüncesi Türkiye Cumhuriyeti’nin temel ilkesi olmuştur. İç siyasette ise askere gereken önemin gösterilmediği ve onun yerine tarım, sanayi gibi alanlarda

³ Abdülhalim Akkılıç, Diyarbakır bölgesinde karşılaştığı olayları içtenlikle aktarmaktadır: Sürekli didiniyorum, geceleri bile dinlenemiyorum. Bu da yeterli değilmiş gibi 1943 yazında Mardin, Midyat ve çevresindeki askerlik şubelerinin denetlenmesi ile görevlendirilmeyeyim mi? Bir ay süren bu denetleme boyunca hayli yoruldu. Fikren yorulduğum gibi geceleri dinlenebileceğim iyi bir yer ve karnımı doyuracak bir aşçı dükkânı bile bulamadığım günler oldu. Hatta henüz ilçe olmuş Kestel’de içme suyu bile yoktu. Midyat’a adam gönderip oradaki piyade alayının yağmur sularının biriktiği sarnıçından matara ve şişelerle su getirttim (Akkılıç, 1994, s. 300,301).

ülkenin kalkınması için hamleler yapıldığı düşünülmektedir. 1937 Ankara levazım stajında Kenan Kocatürk, elbise konusunda başkomutanını eleştirmekten geri kalmamıştır:

Bu kursta kafamda yer eden en önemli, ilginç nokta şu olmuştur: Dünyanın hazırlandığı İkinci Cihan Harbi'nin bu kadar yakınlaştığı günlerde Türk ordusunun sefer mevcudunu giydirecek elbisesi yoktu. Levazım dairesi başkanımız tedbir olarak, ancak sefer mevcuduna yetecek kadar birer kaput ve birer şapka hazırlamıştı. Bu suretle, hiç olmazsa esir düşen erlerimizi kurşuna dizilmekten kurtarmayı düşünmüş. Çünkü milletler arası kurallara göre cephede sivil olarak yakalanan silahlı kişiler casus sayılarak idam edilebilirlerdi (Kocatürk, 1999, s. 179).

Yurdun tamamında olumsuz durumlarla karşılaşıldığı söylenemez. Örneğin 1938'de Balıkesir Nakliye Taburu Nakliye Bölüğü Takım Komutanlığında iyi şartlar mevcuttur. Adı geçen bölüğe komutan olarak atanan İhsan Gürkan, gerek teçhizat (donatım) gerek giyim kuşam bakımından bolluk içerisinde ve erlerine binicilik eğitimini çizmeli ve mahmuzlu olarak yaptırdığından zati memnuniyet duymaktadır (Gürkan, 2002, s. 25-26).

30 Ağustos 1941'de Harp Okulu'ndan subaylığa terfi eden Muzaffer Erendil ise elbise, kılıç, manevra sandığı, hurç, harita çantası gibi şeyler aldığını ama tabancasız ve dürbünsüz kaldığını ifade etmektedir (TSİDHH, 1999, s. 68).

Stalingrad Muharebesi sonrası -2 Şubat 1943- Rus tehlikesine karşı askerlerini Balıkesir'den Sarıkamış'a sevk etme ihtiyacı duyan Genelkurmay, 28-29 yıl önce Sarıkamış Harekatı'nda 30.000 civarında Osmanlı askerinin geniş ölçüde teçhizat ve kıyafet yetersizliği sebebiyle şehit olmasından yeterince ders çıkarmıştır. Balıkesir'den Sarıkamış'a intikal eden askerlerin kış için müsait elbise, çamaşır, ayakkabı ve çorabı yoktur. Ruslardan kalma malzemeler hâlâ kullanılmaktadır (Çelikoğlu, 2010, s. 52).

Malzeme temini o kadar sıkıntılı bir konuydu ki 3 Eylül 1943 günü Kara Harp Okulundan hava asteğmeni olarak Çankırı Piyade Atış Okuluna piyadecilik eğitimi için giden Sabri Tavazar, Milli Şef İnönü'nün battaniyeli askerleri pelerinli sandığı trajikomik bir olayla karşılaştığını belirtmiştir (TSİDHH, 1999, s. 7). Yurdun geri kalanında kalan askerleri bir kenara bırakın, koskoca Cumhurbaşkanı'nın karşısına çıkan askerlere göstermelik de olsa verebilecek malzeme yoktur⁴.

Kalacak Yer Meselesi

Beslenme ve giyim dışında diğer bir mesele kalacak konusu idi. Erler kadar subaylarda bu durumdan muzdariptir. 1939 yılında Ankara'ya gelen Kenan Kocatürk, kiralık ev bakmaktadır. O zamanlar devletin subaylara ayda 14 liralık ev kirası tazminatı bulunmaktadır fakat bu yardım fayda etmeyecektir. O yıllarda karı-koca çalışanlar doğal olarak daha refahlı bir hayat sürmektedir. Kenan Kocatürk'ün eşi Millî Eğitim Bakanlığında öğretmenlik yaptığı için geçim sıkıntıları yoktur. Diğer subayların neredeyse hiçbirinin eşi çalışmamaktadır. Kocatürk ailesi, iki kişinin çalışması sayesinde ellerine geçen aylık 167 TL ile 55 TL kirayla ev tutabilecek kadar şanslıdır (Kocatürk, 1999, s. 226).

1939 senesinde üsteğmen rütbesiyle Midyat'ta bulunan Bofors Dağ Topçu Bataryası Komutanlığına vekâlet eden Haydar Ilgaz, ertesi yıl Irak hududuna bataryası ile hareket

⁴ Sabri Tavazar, Cumhurbaşkanı İnönü'nün ziyaretini şöyle aktarmaktadır: Kara Harp Okulundan 3 Eylül 1943'te hava asteğmeni olarak Çankırı Piyade Atış Okuluna piyadecilik eğitimi için gittiğimiz zaman yokluk ve sıkıntılar yeniden başladı. Kursiyerlere başlık elbise verilemediği için yazlık eğitim elbiseleri ile tatbikat ve yürüyüşlere katıldık. Her birimize birer battaniye ve sırt çantası verilmişti. Kastamonu civarında (Kurşunlu) bir tatbikat sırasında, tatbikatı izleyen Rahmetli Cumhurbaşkanı İnönü bizleri göstererek: "Kim o ileride toplu duran pelerinliler?" diye sorunca yanında duran alay komutanı: "Efendim, onlar yeni mezun, stajyer asteğmenler!" demişti. Biz bu cevaba bir hayli gülmüştük. Çünkü üzerindeki pelerin değil, birer kaba battaniye idi! Soğuktan donmamak için üzerlerimize atmıştık (TSİDHH, 1999, s. 7).

etmiştir (TSİDHH, 1999, s. 191). Malumunuz, yaz mevsiminde güneydoğu bölgesinde hava sıcaklıklarının 40-45 derecelerde seyrettiği herkesçe bilinir. Bu şartlarda daha İstanbul'da orduvi bulunmayan ordunun Irak sınırında şartları ne kadar iyi olabilirdi ki? Geceleri Dicle Nehri'nin ortaya çıkardığı bataklıklardan gelen milyonlarca sivrisinek tasavvur edildiğinde uykunun rahatlama, kendini dinlendirme işlevini yitireceği anlaşılacaktır (TSİDHH, 1999, s. 191).

Aynı durum 1940'ta Dünder Seyhan'ın Trakya'da bir köylünün evinde yatmasında da karşımıza çıkıyor. Ahır kokusu içinde yatsa da hâline şükrediyordu. Çünkü atların sıcaklığı Trakya'nın zorlu kış şartlarında kendisine ısınma fırsatı sunuyordu (Seyhan, 1966, s. 11). Bölgede ikamet eden diğer subayların vaziyeti de pek farklılık taşıyordu. 1940 sonlarında ise Trakya'nın İhsaniye köyüne topları taşırken yol olmadığından Tayakadın'da -Terkos Gölü'nün güneyi- kışı geçiren Dünder Seyhan; erler için köydeki ahır koğuş, subaylar için de bir evi tabur karargâhı yaparak yaşamına devam edecekti (Seyhan, 1966, s. 10-11). Komuta kademesinin atlarla yatmasını yadırgayanlar olabilir. Peki, yılanlar içinde uyumasına ne demeli? Eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in içinde bulunduğu tümen bu vaziyetteydi⁵.

1941'de Dersim Harekâtı'ndan sonra Elazığ bölgesinde bulunan 17'nci Piyade Tümeni Adapazarı'na gönderilmiş, tümendeki komutan Üsteğmen Ziyaettin Daryal, erlerin tahta döşemelerin üstünde otlar üzerinde yatmasına tanık olmuştur (TSİDHH, 1999, s. 218). Tahtalar üzerine konan otlarla yatanlar şimdiki yüzyıl içerisindeki yaşantımızla değerlendirdiğimizde bize acı gözükse de 1941-1942 kışında⁶ daha zor imkânlarda -mezarlık içinde- uyuyanlar ve ölenler oldu (Evren, 1990, s. 72-73).

Görev bölgesine ailesiyle birlikte gidenlerin işleri ise zor olan vaziyeti daha da kötüleştirmekten başka bir şeye yaramıyordu. 30 Ağustos 1942'de üsteğmen olarak Hopa 211. Piyade Alayına bağlı bataryaya giden İbrahim Şenocak⁷ tayininden söz ederken imkânsızlıklar içinde annesiyle kaldığı evi tüm çıplaklığıyla aktarmaktadır (Şenocak, 2005, s. 30). Benzer şekilde ailesiyle seyahat eden başka bir komutan da Niyazi Hekimgil'dir. Balıkesir'de 24. Piyade Alayında görevli bir üsteğmen iken Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde bulunan 4. Jandarma Er Okuluna atandığında; eşi, annesi ve bebeğiyle çıktığı seyahatte kalacak yer temin edebilmek amacıyla radyosunu bile satmak zorunda kalmıştır:

⁵ Kenan Evren'in tanık olduğu o zor zamanları paylaştığı cümlelerde açıkça görebiliyoruz: Tümenimiz 10'uncu Kolordudan ayrılarak Gelibolu'daki 2'nci Kolordu kuruluşuna girmiş ve Tümen Karargâhı ile Karaburgaz köyüne, alayları ile de Saros kıyıları civarına yerleşmişti. O tarihte Karaburgaz köyü 32 haneli ufak bir köydü. Tümen evvela bir tarlada çadırlı ordugâha geçti. Hepimiz çadırlarda idik. Her gün birkaç yılan öldürülürdü. Bazı arkadaşların yataklarında, yatacakları zaman çöreklenmiş yılan bulunmuştu. Yılanlarla yan yana yaşamaya da alışmıştık (Evren, 1990, s. 72).

⁶ Asker hatıratlarında maalesef 1941-1942 kışıyla alakalı ordu içinde vuku bulan ilkel hadiselerle rastlıyoruz: Tümenimizde bir hayli insan ve hayvan zayıtı oldu. Nasıl olmasın ki! Erlerin kışla binası olmadığından bir kısım erler; 'zeminlik' olarak isimlendirdiğimiz 30-40 metre uzunluğunda, 2-3 metre derinliğinde ve 3-4 metre genişliğinde kazılmış toprak içindeki yerlerde yatıyorlardı. Bu uzun, mezara benzer toprak altındaki yerin üstü ya çadırla örtülüyor veya bulunabilmiş ise ağaç gövdeleri, teneke ve yine üzeri toprakla dolduruluyordu. Yani yatakhane bir nevi toprak altına alınmış oluyordu. Bu zeminliklerde soba da yakılabiliyordu. Subay, astsubay çadırları da buna benzer gömme çadırlardı. El yüz yıkama yerleri, tuvaletler tabiatıyla dışarıda olduğundan, erlerin birçoğu tuvaletlere gitmeden rastgele yerleri pisletiyorlardı. Böyle olunca; tabii erler arasında zatürre, zatülcenp ve diğer hastalıklardan hayatını kaybedenler oluyor (Evren, 1990, s. 72-73).

⁷ İbrahim Şenocak, tayin olduğu bölgedeki olumsuz şartları şu cümlelerle anlatmaktadır: Hopa'ya hareket günü geldi. Annemlerle vapura bindik ve oldukça fırtınalı geçen bir deniz yolculuğu müteakip Hopa iskelesine çıktık. İlk iki geceyi otelde geçirdikten sonra bir hemşehrimizin yardımı ile bulduğumuz iki odalı bir eve taşındık. Ev bir bakkal dükkânının üstünde, tamamı ile ahşap, tek beyaz bir duvarı bile yok. Suyu ve elektriği hakeza. Zaten Hopa, elektriğini sadece geceleri çalıştırılan bir jeneratörden alıyor. Elektrik hattı önümüzdeki yoldan geçiyor. Gerekli kabloyu kendimiz almak koşulu ile ricamızı bir hafta içinde yerine getirdiler ve ışığa kavuştuk (Şenocak, 2005, s. 30).

Diyarbakır'a uykusuz ve yorgun ulaştık. Eşyalarımızı atlı arabaya yükleyip ailece bir faytona binerek Diyarbakır Orduevine başvurduk. Orduevinde boş bir oda bulamadılar. Mecburen Çiçek Palas Oteline (Mardin kapısında) yerleştik. Silvan'a gidecek üstü açık posta kamyonunun hareket gününü bekledik. İnce, ince hesaplanarak bana verilen harcırah parası, Diyarbakır'da bitti. Balıkesir'de heves edip satın aldığımız Lorenz marka radyomuzu satarak, Silvan yolculuğu ve ay sonuna kadar kalan parayla idare ettik (TSİDHH, 1999, s. 202-203).

Sağlık Şartları

2. Dünya Savaşı çıkmadan önce Mustafa Kemal Atatürk zamanında acı bir hadise ile karşı karşıya kalmaktayız. 1937 yılında ne yazık ki zatürre illetine yakalananlara verilecek ilaç bulunmamıştır. Hastalara yalnızca aspirin sağlanabildiğinden kış aylarında 35-36 harbiye öğrencisi vefat etmiştir⁸ (Evren, 1990, s. 47). Zatürre vakaları savaş yıllarında da ara vermeden devam etmiştir. 1939-1940 kışında Yıldız Güvercinlik binasında erlerinin 3 tanesinin zatürreye yakalanarak hastaneye gönderilmesi üzere çavuşlarından bilgi alan komutan, boy abdesti için soğuk suyla banyo yaptıklarını duyunca benzin bidonunun içinde - iyice temizledikten sonra- su kaynatarak zatürre illetinin önüne geçmeyi başarmıştır (Türsan, t.y., s. 56-57).

Savaş süresince zatürre dışında en fazla karşılaşılan diğer bir illet de bit sorunudur. Türkiye, bununla da mücadele etmek için gerekli malzemelere sahip değildir. Yaşanılan eksiklikler ilginç uygulamalara sebebiyet vermiştir. Balıkesir'e yolculuk ederken arkadaşının camide yatan bölüğünü ziyaret eden bir subay, bit için kıyafetinin dikiş yerlerini dağılayan askerlere tanık olmuştur⁹ (TSİDHH, 1999, s. 80). Sivas'taki 12. Tümen Topçu Alayında da Harp Okuluna başlamadan evvel yapılan er stajında, koşullardaki tahta ranzaların tahtakurusuyla dolması ve DDT olmaması sebebiyle bitlenenler had safhadadır (Torumtay, 1993, s. 22-23).

Bit için anlattığımız hadiselerin belki de en ilginç harp sırasında teğmen-üsteğmen kademesindeki Cemalettin Oğuztan'ın gözünün önünde trende yıkanan askerler olacaktır:

Bit içinde yüzüyorduk. Bunlara karşı herhangi bir ilaç ve DDT yoktu. Mevcut buharlı etüvlerde elbiseler, yatak, yastık kılıflarını kaynatmak kar etmiyordu. Tathir treninden istasyon ve demir yolu üzerinde bulunan birlikler istifade edebiliyordu. Tathir (temizleme) treni bir lokomotif, beş buhar kaçırmayan vagonlardan ibaret olup, birliklerin isteği üzerine, herhangi bir kör hatta çekilir ve o birlik komutanlarının nezaretinde erler anadan doğma birinci ve ikinci vagonlarda yıkanmaya girerken, erlere ait yatak, yastık, battaniye, elbise ve çamaşırlar diğer buhar vagonlarına doldurulur, buhardan geçirilirdi. Bu suretle bitin önü alınmaya çalışılırdı (TSİDHH, 1999, s. 245).

Savaş boyunca zatürre, bit dışında sıtma hastalığına tutulanlarda olmuştur. Ordu, sıtma karşısında elzem olan savunma malzemelerine malik değildir. 1939 senesinde Üsteğmen Haydar Ilgaz, Midyat Bofors Dağ Top. Bataryası Komutanlığına vekâlet ederken sıtma karşısında doktor ve ilaç bulamayınca çaresizlik içerisinde bataryasında çok eski zamanlardan kalma, muhtemelen antika değeri olan bakır parçaları Mardin'de 9 liraya satarak atebrin almış ve askerlerin hayatını kaybetmemesini sağlamıştır (TSİDHH, 1999, s. 191). Balıkesir'in Biga

⁸ Bir başka hastalık olan dizanteri yüzünden de ordu bünyesinde şehit olayları yaşanmıştır (Akıncı, 1971, s. 203-204).

⁹ Bite karşı alınan önlemleri detaylı bir biçimde anlatmak gerekirse şu satırlara denk geliyoruz: Balıkesir'deki 2'nci Ordu merkezinden verilecek bir miktar kamyonu teslim almak üzere, yaptığım yolculukta, Mustafa Kemalpaşa ilçesinde, görevli piyade subayı bir sınıf arkadaşımı da ziyaret etmek istedim. Bölük ilçede kışla olmadığından bir camiye yerleştirilmişti. Yataklar yere serilmişti, askeri düzen sağlanmıştı. Camiyi gezerken, duvara muntazam asılmış, ayakkabıcı malzemesine benzer (çekiç veya demir dağlama aletleri) gördüm. Bunları merak ettim ve neye yaradıklarını sordum. Arkadaşım, "Bunlar, bit dağlama malzemesi" dedi; eratta bit olduğundan ve iyi bir temizlik imkânı olmadığından, belirli günlerde, askerin çamaşır ve elbiselerinin dikiş yerleri, aletler kızdırılarak dağlanıyormuş. Piyadenin sorunları, sadece tüfeği olduğundan, yine de bize göre hafif kalıyordu (TSİDHH, 1999, s. 80).

köyünde ise atebrin alma şansını olmadığından yaşlı bir adam, hasta gencin bileğine düğüm atarak iplik bağlamış ve her düğümde okuyup üfleyerek hastalığı tedavi etmeye çalışmıştır (Esin, 2005, s. 22-23).

Tüm yurttaki sağlık hizmetleri yönünden olumsuzlukların egemen olduğu kadar bazı yerlerde nadiren elverişli koşullara rastlamak mümkündür. 1942 Haziran'ında Topçu Okulundan mezun olan Muzaffer Erendil, 1942-1947 arasında Bursa'da ¹⁰ komutanlık yapmıştır ve bahsettiklerine göre Bursa ilinde sağlık hizmetleri son derece gelişmiştir (TSİDHH, 1999, s. 84).

Halkın ve Subayların Günlük Yaşantısı

1939-1945 arası ekonomide çok büyük dalgalanmalar olmuştur. Halkın çoğu enflasyon, karaborsa, zengin tüccar kesimi altında ezilmiş. Türkiye savaşa girmemişti ancak harbe girse bundan daha kötü bir vaziyet olamazdı. İnsanlar günlük karınlarını doyurma derdine düşmüştü. Bu arayış rüşveti de beraberinde getirdi. Müzeyyen Hanım ile evlenen Muhittin Ergüneş'in çocuğuna kimlik alışı, devlet memurlarına rüşvet vermek istemediğinden 2 yılı bulmuştu (İzğören, 2011, s. 61-62). Muhittin Ergüneş'in rüşvet vermek istemeyişinin ana gerekçesi geçim derdiydi ¹¹. O yıllarda sokaklarda, resmi kıyafetli subaylara sivil elbiselilere nazaran daha fazla denk gelinirdi. Çünkü belli bir azınlık dışında subayların sivil kıyafeti olmamıştır (Kocatürk, 1999, s. 226).

Savaş şartlarında piyasa koşullarından, kendisine zenginlik kaynağı yaratmak gayesiyle hareket eden kesimler vardı. Büyük toprak sahipleri, aracı gruplar, tüccarlar varlıklı sınıfın başını çekiyordu. İçlerinden hacıağa diye bir sınıf türemiştir. Enflasyonun tavan yaptığı sıralarda hacıağalar servetine servet katmıştır. Subaylar, hacıağaları cahil ve görgüsüz olarak görmektedir (Seyhan, 1966, s. 13). Nurettin Türsan, hacıağaların halka kötü örnek olup ahlaksız eylemlere imza atmasından yakınmaktadır:

İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman, gazinoların bu ön masalarında bizlerin "Hacı Ağa" adını taktığımız, üstü başı dökülen, kirli sakallı, içki içmesini bilmeyen, bağırpıp çağıran, garsonlara on liralıklar atan yeni bir sınıf türedi. Bunların çoğu Anadolu'dan gelmelerdi. Hiçbir öğrenim, eğitim ve görgüleri yoktu. Bu daha ilk yıllardı; daha sonraki yıllarda açlığın, insanları nasıl fuhuşa (kendilerini satmaya) sürüklediğini de gördüm. Toplum, hızla ahlaksızlaşıyordu (Türsan, t.y., s. 44).

Ağa saltanatı köylüyü yarı aç yarı tok şekilde yaşatırken şehirlerde de halk, parayı istismar edenlerin elinde inlemektedir. Bu durum Dündar Seyhan'ın sosyal yaşantıda karşılaştıkları Orta Çağ Avrupası'ndaki feodalite kavramını çağrıştırmaktadır:

Tek parti devrinin derebeyliği, bitip tükenmek bilmez bir despotizm içinde sürüp gidiyordu: Jandarma ve polis falakası, korkudan zavallı halkın gözlerini yuvalarından dışarı fırlatıyordu. Siyasî mütegalibeye dayanmış ağa saltanatı köylüyü bir taraftan ırgat olarak yarı aç yarı tok sömürürken şehirlerde, halk, piyasayı istismar edenlerin elinde inim inim inlemeye mahkûm ediliyordu. Halkın, softa cehaletini; ağa ve karaborsacı, emeğini; devlet, kimsesizliğini; jandarma ve polis, tahammülünü sömürüp duruyordu (Seyhan, 1966, s. 14).

¹⁰ Muzaffer Erendil'in hatıratlarında Bursa ilinin ne denli gelişmiş olduğunu görmek zor olmayacaktır: Harbin başlamasıyla, burada bazı binalar ve kaplıcalar askeri tesis olarak işgal edilmişti. Bu tesisler şehrin birkaç kilometre uzağında Çekirge bölgesindeydi. Bu bölgede, eskiden Splendid Oteli olarak anılan bina, askeri hastane olarak hizmete sokulmuştu. Eskiden Çekirge Palası olarak bilinen bina asker hastanesi olarak düzenlenmişti. Bursa'nın ünlü kaplıcalarından Kükürtlü, hem hamam hem de hastane olarak kullanılıyordu. Kükürtlü'nün yanında yapılan yunaklar, kaynar sularıyla, çamaşır yıkanmasında çok yararlıydı. Bu sebeple Bursa garnizonundaki birliklerde bite rastlanmazdı (TSİDHH, 1999, s. 84).

¹¹ Bu vakitlerde Millî Eğitim Bakanlığınca bağlı okullarda görev alan öğretmenlerde günlük karın doyurma derdine düşmüşlerdi. Biga Ortaokulunda bir öğretmen, öğrencisinden un isteyecek kadar kötü durumdaydı: Savaş yıllarıydı. Ekmek karneyle veriliyordu. O zaman gıda bugünkü kadar çeşitlendirilmiş değildi. Öğretmen İsmail'i çağırdı, bir çuval un istedi. İsmail, "Efendim, getiremem; çünkü bizim de yok" dedi. Öğretmen, "Nasıl getiremezsiniz, getirirsiniz" diye ısrar etti. İsmail getirmemek için direndi (Esin, 2005, s. 26).

1941 sonlarından itibaren yaşanan fiyat artışları, Başbakan Dr. Refik Saydam'ın 1942 yazındaki ani ölümüyle hız kazanmıştır. Özellikle belli başlı bazı tüketim maddelerindeki -zeytinyağı, buğday, pirinç, kesme şeker- ani yükselmeler vatandaşı zor durumda bırakmıştır. Subay sınıfı da hizmet erlerini, kendilerine aydan aya verilen erzakları tramvaylarla evlerine taşıttırmak için kullanmıştır (Madanoğlu, t.y., s. 299). Asker, tramvaylara yağ tenekeleri, bulgur ya da pirinç torbalarıyla binmeye çabalayınca belediye ile anlaşma yapılmış; "asker tramvayı" adıyla 1,5 saatte bir geçen hususi servis teşekkül edilmiştir (Madanoğlu, t.y., s. 299).

Harp zamanında ekmek birinci problem olmuştur. Daha 1941'de azalan buğday stoku yüzünden 1942'de ekmekte karne uygulamasına geçilmeden önce lokantalar, ekmek yerine başka alternatifler sunmuştur. Nişanlısıyla İstanbul'da bir lokantaya giden Niyazi Hekimgil, ekmezsiz sebze yemeği ve pilav yemiştir (TSİDHH, 1999, s. 196). Muzaffer Erendil ise akraba ziyaretlerinde yemek sırasında arttırabildiği ekmek artıklarını çantaya koyarak yanında götürmüştür (TSİDHH, 1999, s. 69).

Günlük hayatta en çok tüketilen içecek maddelerinden çay ve kahve de ağırlaşan harp şartları sebebiyle ilginç yöntemlere maruz kalmıştır. Kahvehanelerde çay şekerli ve şekersiz içenler diye değişik tarifelerden ücretlendirilmiştir. Şekerli içenler 25 kuruş, kuru üzümle içenler ise 15 kuruş vermiştir (TSİDHH, 1999, s. 74).

Şehirlerde boş zamanlar için batıdaki vilayetlerin, doğudakilere nazaran çeşitli aktivitelere sahip olduğu görülmektedir. Artvin Borçka'da bulunan İbrahim Şenocak, sosyal hayatın olmayışından dert yanmaktadır:

Borçka'da sosyal hayat yok gibi. Çoruh kenarında küçük bir gazinomuz var, ara sıra orada toplanıyoruz. Subay aileleri arasında da komşuluk azdı. Bekârlar ve bazı yakın aileler arasında küçük çaplı poker oynanırdı. Hatta birinde ben de oynadım. 6,5 lira kaybedince ayrıldım ve arkadaşların diline bile düştüm (Şenocak, 2005, s. 34).

Bursa'daki yaşantı ise Borçka'yla mukayese edildiğinde taban tabana zıttır¹². Başkent olmasına rağmen 1943-1945'te Ankara'daki etkinlik imkânları İstanbul ve Bursa'ya göre fakir durumdadır. Harp Okulu öğrencileri ve halkın eğlence kaynağı, sinema ve sayılı tiyatrodan ibarettir. Yazın buna Gençlik Parkı yaşamı ve Gazi Çiftliği gezileri eklenebilmektedir. Tatil günleri sinemada bilet bulmak en büyük sorundur ve öğrencilerin tek amacı izin günlerini dolu dolu geçirmek için ayrı ayrı iki sinemaya gidebilmek olmuştur (Yamak, 2006, s. 51).

Subayların Ordu İçindeki Personel ile İlişkileri

Savaş psikolojisinden dolayı subayların astları, üstleri ile inişli çıkışlı ilişkileri olmuştur. Ordu yönetiminde can damarı durumundaki komuta kademesi, Amerika Birleşik Devletleri'ni andırmaktadır. Ordunun muvazzaf personel kaynağı emekli veya görevdeki devlet memuru, muallim, işçi, çiftçi ve cüzi miktarda subay-astsubay çocuklarından oluşmaktadır (Yirmibeşoğlu, 1999, s. 16).

¹² Savaş günlerinde Artvin-Borçka ile Bursa'yı sosyal hayat açısından karşılaştırdığımızda dudak uçuklatan cinsten farklar gözükmemektedir: Bursa'daki hayatımız, yıllar yılı, Ulu Cami ile Yeşil semti arasındaki caddede geçerdi. Buradaki hayat, arkadaşlarla birlikte gezintiden ileri gitmezdi. Yorulduğumuzda, heykelin karşısında, halk evinin altındaki gazonunda oturur veya Sirkeci Şaban ile Muhallebici Şaban (Bunların ikisi de Arnavut kökenli olduklarından iyi tatlı yaparlardı.)'da bir şeyler yer, dinlenip gezintiye devam ederdik. Çelik palas lükstü ama yine zaman zaman oturabilirdik. Otelin büyük havuzunda, bir keresinde, artistlerle birlikte banyo aldığım oldu. Set üstünde, masalarda ailece oturulurdu. Bursa'nın hamamları ve kaplıcaları ünlü ve pek de pahalı olmadığından, sık sık yıkanma imkânımız olurdu. Caddede Tayyare sineması ile Setbaşı köprüsünün sol başındaki, eski İtalyan tiyatrosu binasında Doğu sineması film ve ara sıra tiyatro seyrettiğimiz yerlendendi. Tayyare sinemasının yanındaki Kebapçı İskender (Bunlar Halep kökenlidir.), ara sıra konuklarımızın götürülüp ağırlandığı yerd (TSİDHH, 1999, s. 88-89).

Subayların ast ve üstlerine karşı olan bakışlarını daha yakından tanımak için ikili ilişkilere -yazışmalara, konuşmalara- bakmakta fayda vardır. Savaş arifesinde 1939 Ağustos'unda Sarıyer Askerlik Şubesinde çalışmaya başlayan Abdülhalim Akkılıç; sivil memurların görevini layıkıyla yapmadığından şubeyi emekli subaylarında yardımını alarak, 1 sene durmadan çalışıp yılların ihmalkârlığını az da olsa düzeltebilme şansına erişebilmiştir (Akkılıç, 1994, s. 295). Tüm bu yaptıklarına karşın şube denetiminde Tuğbaydan azar işitmesi anı sahibinin siniri bozmuş, haksızlığa uğradığını düşündürmüştü ve komutanına ağzına gelen ne varsa söylemesine neden olmuştur¹³. Komutanına karşı sinirlenen diğer isim Kenan Evren'di. Trakya'da bir çekilme esnasında, bağlı olduğu tümenin bir tek kamyonu vardı. Bu kamyon erzak, cephaneye veya tümen karargâhındaki subayların eşyasını taşısın diye verilmiş ama tümen komutanı bunların yerine, hep hususi eşyalarını kamyonla nakledince Evren ve arkadaşları komutanının etajerini yakmıştı (Evren, 1990, s. 71-72).

Böylesine bencil ve düşüncesiz komutanların yanında, kendinden önce başkalarını önemseyen isimler elbette yok değildi. Savaşın son aylarında Ardahan'a tayin olan İbrahim Şenocak'ın ailesini Borçka'dan Ardahan'a getirmeye çalışan komutanın yaptıkları takdire şayandır:

Borçka'ya vardığımda aldığım bir haber beni çok sevindirdi. Sayın tümen komutanı ailemi Ardahan'a getirmem için kendi Dodge marka binek aracının Borçka'ya gönderilmesini emretmişler. Araç iki gün sonra geldi. Eşyalar araba, biz de oto ile salimen Ardahan'a döndük. Büyük bir komutanın çok küçük bir astına karşı gösterdiği böyle bir alicenaplık ve böylesine yakın bir ilgi unutulabilir mi, ömrüm oldukça da unutamayacağım (Şenocak, 2005, s. 37).

1941 baharında Almanların Balkanlara tamamıyla egemen olacağı bir dönem yaşanmıştır. Bütün Balkan ülkelerini kısa zamanda ele geçiren Almanların, Trakya hududuna 30-40 km yaklaşmasına müteakabil İstanbul'daki diğer askerî okullar gibi Halıcıoğlu'ndaki Topçu Okulu da şehirden ayrılmıştır. Polatlı'ya taşınan Topçu Okulunda, öğrencilerin en çok korktuğu isimlerin başında Yüzbaşı Enver Eralp¹⁴ gelmiştir. Kendisi ölen olsa sevinecek bir ruh hâlinde eğitimlerine devam etmiştir (TSİDHH, 1999, s. 64). Yüzbaşı Enver Eralp'in aksine Merzifon 4. Tayyare Alayındaki Alay komutanı Albay Akkuş ise askerlerine değer verip onlarla vakit geçirmek için piknik partileri düzenlemiştir. Bu partilerde makam ve rütbe geri plana atılarak tüm alay eğlenceli anlar yaşamıştır (Batur, 1985, s. 38).

¹³ Akkılıç ve Tuğbay arasında hararetli bir tartışma yaşanmıştır: Şubeyi denetlemeye geldiler. Denetleme sırasında eski defterleri incelerken tuğbay, "Şube reisi bakınız icra kütüğe, kütük icraya bağlanmamış" diye beni eleştirmeye kalkışmasın mı?

Tepem attı, "Ne ile bağlayacağım? Kınnapla mı, yoksa telle mi?" Ortalık yere sanki bir bomba düşmüş gibi oldu. Tuğbay fena halde bozularak, "Siz nasıl konuşuyorsunuz böyle" diye şaşkınlıkla söylendi.

"Basbayağı konuşuyorum. İncelediğiniz şu defterlerin tarihine bir bakın. Bunlar on yıl önceki defterler. Ben sadece sekiz aydır bu şubedeyim. Celp ve terhis işlemleri ve şubenin günlük işlemleri yanında fırsat ve zaman buldukça bu eski kayıtları da düzeltiriyorum. Yıllarca işlenmeyerek yüz üstü bırakılan bu kayıtları, sekiz ayda düzene sokmak imkânı var mı? Siz, benim sorumluluk dönemimdeki işlemleri inceleyerek hakkımda bir karara varınız. Şunu da eklemeliyim ki, bu yıl ben terfi ederek ayrılacağım. Buraya belki, benim kadar da bu işlemlerden anlamayan biri gelecektir. Şubeleri düzeltmek istiyorsanız, bir meslek olmasını öneriniz."

Yanıtım üzerine tuğbay, bir hayli sinirlenerek "Bana akıl mı öğretiyorsunuz? Fazla oluyorsunuz!" diye tepki gösterdi (Akkılıç, 1994, s. 296).

¹⁴ Asker psikolojisini önemsemeyen isimlerin başında gelen Yüzbaşı Enver Eralp, tasvip edilmeyecek davranışlara imza atmıştır: Okulda eğitim için bir topçu taburu ile bir süvari bölüğü vardı. Zaman zaman çıktığımız tatbikî eğitimden, Bölük Komutanı Yüzbaşı Enver Eralp çok memnundu. O, askerlik bu... İstanbul'da okulun içinden kadın-kızlar geçirdi, burası sahra... Talimhane böyle olur diyerek memnuniyetini belirtiyordu. Bir gün çevredeki Basri tepede atlı tatbikat -binicilik- yapılıyordu. Toz toprak içinde, dörtnala tepeye çıkarken bazı arkadaşlar attan düştü. Bundan en çok Yüzbaşı Eralp memnun oldu. "Bizim zamanımızda, binicilikte kafa göz yaralanırdı, sizler hiç fire vermiyorsunuz" diye memnuniyetsizliğini aleni belirten yüzbaşı, ölen olsa, sanırım daha memnun olacaktı (TSİDHH, 1999, s. 64).

Günümüzde hem astlarımız hem de üstlerimizle sağlıklı ilişkiler kurmanız, ileride zor zamanlarda başınız sıkıştığında mutlaka işe yarayacaktır. 1943'te de Harp Akademisine girmek için çabalayan Nurettin Türsan, ikili ilişkilerinin avantajını kendi lehine çevirmeyi bilecektir. Harp Akademisine giriş için 1,5 derece miyobu tanidik vasıtasıyla 2 dereceye çıkarmayı başarmış ve sınava girmeye hak kazanarak kendisine akademinin kapılarını aralamıştır (Türsan, t.y., s. 65). Kenan Kocatürk ise ikili ilişki konusunda tam tersine dezavantaj yaşayan bir isim olmuştur. 1944'te Maltepe 2. Zırhlı Tugayında vazifesini icra ederken yurt dışındaki yaşantısının kendi ülkesinde kabul görmeyeceğini düşünmemiştir. Çünkü o yıllarda sadece Tugay komutanları makam aracına sahiptir (Kocatürk, 1999, s. 342-343). Kocatürk'ün kışlaya arabayla gidişi gençler tarafından hoş görülse de üst rütbedeki subaylar ve Tugay komutanınca iyi karşılanmamıştır¹⁵.

Subayların İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'a Karşı Tutumu

Subayların Atatürk'ün vefatından sonra devletin ve ordunun başındaki en önemli iki isim için düşündüklerine geçmeden evvel bu şahısların harp sürecindeki vaziyetlerine bakmakta fayda vardır. İsmet İnönü, 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı seçildikten 1,5 ay sonra CHP'nin değişmez genel başkanı unvanını aldı ve ekonomik-sosyal-askerî politikalarındaki katılıkla hiçbir konuda taviz vermemesi, 1950 yılına kadar süren Milli Şef döneminin muhaliflerce "Devr-i İsmet" yakıştırmalarıyla anılmasını sağladı (Çetin, 2000, s. 317-318). Mareşal Fevzi Çakmak da 1922'den 1944'e kadar tartışmasız lider rolünde ordunun başında kaldı (Özçelik, 1993, s. 191-192). Yirmi iki yıl içinde elbette kendisiyle aynı safta bulunmayanlar olacaktı.

Mareşal'e karşı muhalifler onun çağı yakalayamadığı görüşünde hemfikirdi. Kurtuluş Savaşı'ndaki anlayış hâlâ sürdüğünden ordunun geri kaldığı tezi karşıt görüşteki subaylarda hâkimdi¹⁶. Geri kalmışlığın, eksikliklerin sebeplerini "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışının neticesi olarak görenlerde vardı¹⁷. Haksız da değillerdi. Devlet, 1923-1938 arası ekonomik harcamalarını sanayileşmeye ve tarıma yönlendirerek silahlı kuvvetlerini barış pozisyonunda tutarak ihmal etmişti. Savaş yıllarında ordunun her alanda eksikliklerini kapatmaya çalışması bu yüzdendi.

¹⁵ 1940-1944 arasında 44 ay Romanya'da görev yapan Kenan Kocatürk, orada alıştığı hayatın Türkiye'de geçerli olmayacağını hemen anlayamamıştı: Bazı günler kışlaya da arabamla gitmek icap ediyordu. Gerekçe, belki de bir bahane idi. Daha çok arkadaşlarıma caka satmak hevesine, toyluğuma kapılıyordum. Henüz genç ve tecrübesiz idim. Gençler hoşgörü ve gıpta ile bakabiliyorlardı. Hatta onlar için bir teşvik olabiliyordu. Ama büyük rütbeliler bu görüntüyü hiç de sempati ile karşılamıyor, anlayış gösteremiyor, hatta tahammül edemiyorlardı. Bazen mesai gün ve saatleri dışında, şehir içinde, Tugay komutanının flaması dalgalanan makam otomobili ile karşılaşıyordum. Bizim 40 modeli-230 Mercedes'in yanında onun arabası pek sönük kalıyor ve herhalde buna içerliyordu. Nihayet ilk mahrem tebligatı aldım: Resmi elbise ile özel otomobilinizi kullanmayınız (Kocatürk, 1999, s. 346)!..

¹⁶ Dündar Seyhan, ordunun geri plana atıldığını geçte olsa kavrayanlar arasındaydı: Daha o günkü dar görüşümüzle, Türk ordusunun başındaki Mareşalin yıllarca nasıl büyük bir gaflet içinde Türk Silahlı Kuvvetlerini, Millî Mücadeleyi yaptığı zamandan da daha ihmal edilmiş bir durumda bıraktığını idrak etmemeğe imkân yoktu. Muhayyilemizde insanüstü varlık olarak yaşatıyorduk Mareşal'i. Bütün bunlar açık hakikatlerdi, ama işte 1940 yılının Türk Ordusunun perişan hâli de açık bir gerçektir. Yapılacak iş yoktu. Elde ne varsa onunla idare edecektik. Açığımızı da o zaman da sonra da, hiç bozulmayan moral gücümüz ile kapatacaktık (Seyhan, 1966, s. 9).

¹⁷ Atatürk'e son derece bağlı olan Kenan Kocatürk, savaş esnasında yaşadığı yokluklar karşısında Gazi Paşa'yı eleştirmekte bir beis görmüyordu: Yok., yok., yok... Elbise yok, ayakkabı yok, tavla yok, revir yok, mutfak yok, yemek çadırda pişer. Bütün bu noksanları tedarik için erat ve subaylar seferber olmuş çalışıyor. Bir müfreze kireç ocağında, bir müfreze taş ocağında, bir başka ekip kerpiç döker, işten anlayanlar mutfak, revir, koğuş inşaatında çalışır. Bugünkü gibi inşaat ihtiyaçları ihale yoluyla müteahhitler tarafından yapılmıyor. Bu gibi işler komutanın, becerikli subay ve eratin gücüyle yapılıyor. Beceremeyen subay ve komutanlar terfi edemiyor. Çünkü Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Atatürk devlet politikasının esasını koymuş: Yurtta sulh cihanda sulh. Ordu bir kenara itilip bütün devlet bütçesini diğer sektörlere tahsis etmişler (Kocatürk, 1999, s. 200).

Genç kuşak harp ilerlediğinde Fevzi Çakmak'tan ümidi kesince harekete geçmekte tereddüt etmedi. Ancak cumhuriyet tarihinde ordu içindeki ilk hareket, Salih Omurtak liderliğinde kıvılcım etkisinden öteye gidemedi:

II. Dünya Savaşı'nın 4 yıl uzaması, savaş süresince Türk ordusunun çektiği sıkıntı, malzeme, silah ve teçhizat bakımından görülen eksiklikler, genç Türk subaylarının iktidara olan güvenini sarsmıştı. Savaş kazanan orduların, mükemmel donatılmış olduğunu görmüş ve onlarla kendimizi karşılaştırmaktan utanır olmuştuk. Bunun doğal sonucu olarak, o zaman ordunun başında bulunan Mareşal Çakmak, durumdan sorumlu görülüyordu. Bütün bu geri kalmışlığın sorumlusu olarak, İnönü ve doğal olarak da Mareşal görülüyordu. Mareşal orduyu, hâlâ Kurtuluş Savaşı zihniyeti ile yönetmeye çalışıyordu. Mecliste subay maaşlarının artmasını isteyenlere, "Benim subaylarım bir tayına (asker ekmeği) çalışır" diyebilirdi. Çok uzun zaman Türkiye Cumhuriyeti ordusuna Genelkurmay Başkanlığı yapan mareşalin, artık değişmesi zamanı geldiği düşünülüyordu. Kurtuluş Savaşı'ndan beri Trakya'da, kolorduya komuta eden Korgeneral Salih Omurtak, genç subayların gönlünde yatan genelkurmay başkanı adayydı. Şapkasını eğri giyerdi. Atatürk'ün, takdir ve Trakya'yı emanet ettiği bir komutan olarak bilirdi. 1943 yılındaydı anımsadığım kadarıyla, şimdi benim yukarıda çizdiğim görüntüleri yansıtan mektuplar "S. O." rumuzuyla, ordu içinde dolaşmaya başladı. Benim bildiğime göre ordu içindeki bu kıpırdanış, Cumhuriyet tarihinde ordu içindeki ilk harekettir (Çelikoğlu, 2010, s. 54).

Ordu bünyesinde sadece Fevzi Çakmak'tan değil, Milli Şef'in politikalarından da hoşnutsuz kesimler vardı. İnönü'nün baskıcı tutumu ve son karar merci rolündeki yönetim anlayışı düşmanlarının kımıldanmasını hızlandırdı. Atatürk ilkelerinden kopulduğunu öne sürenler İnönü'yü devirmek için örgütlendi:

O yıllarda, Atatürk'ün gösterdiği istikametten açık bir sapıtma mevcut olmamasına rağmen, büyük inkılabın statik bir manzara göstermesini, hızının kesilmesini hazmedememiş Atatürkçü bazı subaylar arasında, mevcut sistemi devirmeye müteveccih bir teşkilatın kurulduğu haberini alıyorduk. Bu teşkilata o zaman Kur. Bnb.-Yzb. rütbesindeki bazı subaylar ile bazı genç teğmen ve üsteğmenler katılmışlardı. Hedefleri İsmet Paşa ve kadrosunu bertaraf edip Atatürk inkılaplarına durduğu yerden tam bir hız vererek Türkiye'nin batıya doğru ilerlemesini çabuklaştırmaktı. Bu teşkilata girmiş subayların bir kısmı sonradan bizimle çalışmışlardır. Bir kısmı halen orduda büyük makamları işgal etmektedirler. Hepsinin katıksız birer Atatürkçü olduğundan kimsenin şüphesi yoktur. Ancak bu teşkilatlanma hareketi ümit edilen alakayı toplayamamıştır (Seyhan, 1966, s. 9).

İrkçılık-Turancılık davasında yargılananlar arasında bulunan Alparslan Türkeş, 1942-1943'te birkaç subayın bir araya gelerek İnönü iktidarını yıkmak için yemin ettiklerini¹⁸ ve Cumhurbaşkanına karşı âdeta bilendiklerini söylemiştir (Dağcı, 2006, s. 52). Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş da anılarında Türkeş'i destekler anlatılarda bulunmuş, karşıt girişimlerin 1943 yılında faaliyete geçtiklerini belirtmiştir (Dağcı, 2006, s. 52).

Tüm muhalif girişimleri bir kenara bırakırsak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Cumhurbaşkanı İnönü ile bir yandan savaşa girmemek için uğraşırken öteki taraftan ordunun olası bir harp karşısında emirlerine amade olması için çabalamışlardır. Boğazlar, Montreux Anlaşması'na uyularak savaş gemilerine kapatılırken Çakmak-Çatalca-Demirkapı-Bolayır Hatları'nda tahkimatlar yapılmış ve sonuçta Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı belasına dâhil edilmemiştir (Gök, 1997, s. 78).

Ağırlaşan harp şartları ve 22 yıllık görev süresi Mareşal'i yormuştur. Yaş haddi yüzünden emekliye sevk edilmesi 3 yıllık uzatma sonrası gecikmeli biçimde 12 Ocak 1944'te

¹⁸ Kurmay Albay Alparslan Türkeş hatıralarında, Türkiye'de darbe düşüncesinin köklerinin çok daha gerilerde olduğunu ve bu tarihin 1941'lere kadar uzandığını açıklayarak şöyle devam eder: Yıl 1942-43 Çorlu'da bir grup subay bir araya gelir ve İsmet İnönü ve idaresini devirmek için aralarında yemin edip, birbirlerine şeref sözü verirler" diyerek ilk örgüt gurubunun amacını CHP'yi devirmek için kurulduğunu belirtmiş. Bunun nedenini de "Memleket tek parti diktatörlüğü altındaydı. Devletin başında bulunan İnönü, askerlikten yetişmesine karşı orduya karşı gayet vefasız ve ilgisizdi. Subaylık, bir mahkûmiyet ve mahrumiyet mesleği hâline gelmişti" şeklinde açıklamıştır (Dağcı, 2006, s. 52).

İsmet İnönü'den gelen mektupla kesinleşmiştir¹⁹. Fevzi Çakmak'ın ayrılmasına sevinenler çoğunluktadır. Ancak onlar bile gönderiliş şekli karşısında üzüntüye boğulmuştur²⁰.

Fevzi Çakmak'ın ordudan ayrılışında protokol kurallarına uymayan olaylar yaşanmıştır. Fahrettin Altay bunun nedenini, 1938'de Elazığ'da 3. Ordu komutanı Kazım Orbay'ın yaptırdığı ordu manevrasının Mareşal Çakmak nezdinde beğenilmemesine bağlamaktadır:

Elâzığ'da 3. Ordu Komutanı KAZIM ORBAY bir ordu manevrası yaptırdı, Atatürk hastalığı ilerlediği için bu manevraya katılamamıştı. Manevranın tenkit ve izahını Orbay yaptıktan sonra Mareşal Çakmak Orgeneral Orbay'ın sözlerine katıldığını söylemedi. Filhakika manevrada bazı aksaklıklar olduysa da bunun daha çok arazinin icabı olduğu zannolunuyordu, Mareşal'in biraz ağırca olan tenkitlerinin de Orbay'ı sıkıttığına şüphe yoktu. Birkaç yıl sonra Mareşal ÇAKMAK emekliye ayrıldığı vakit yerine ORBAY geçti ve 25 yıl orduya komuta eden Mareşale karşı askerî bir tören yaptırılmamıştı ki sebebinin manevradaki tenkitlerden ileri geldiği sanılmaktadır (Altay, 1970, s. 495-496).

Kenan Kocatürk'e göre Fevzi Paşa'nın ordudan ayrılmasıyla umulanlar gerçekleşmedi. Her şey daha da kötüye gitti²¹. Çok geçmeden Kocatürk'ün tespitlerinden haklı olduğu ortaya çıktı. Yeni Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay, oğlunun bir cinayette şüpheli durumuna düşmesinden dolayı 30 Temmuz 1946 günü görevini terk etmek zorunda kaldı (Koçak, 2020).

İnönü ve Çakmak'a muhalif bakış açısı olmakla birlikte hayranlık duyanların sayısı kat ve kat fazlaydı. İktidar yanlısı kişilerin geneli savaşa katılmamasını büyük bir başarı sayıp Mareşal Fevzi Çakmak ve Milli Şef İsmet İnönü'ye minnet duymaktaydı. Yoksa akıbetlerinin Romanya, Polonya gibi olacağını düşünüyorlardı (Kocatürk, 1999, s. 351).

İsmet İnönü'ye sevginin dozajını arttıranlar onu idolleştirmekten geri durmadı. Harp psikolojisi içerisinde bir yere tutunarak kuvvetini, mücadele azmini kaybetmek istemeyenler çareyi ona koşulsuz bağlılıkta buldu. İbrahim Şenocak'ın anlattıklarından, Samsun'daki komutanların İnönü'yü görünce aklını kaybettiğini görüyoruz:

Samsun'da piyade alayına sancak verilecek. İsmet İnönü, 3'üncü Ordu Komutanı Kazım Orbay, 8'inci kolordu komutanı Ali Rıza Artungal Samsundalar. Tören bitti, İsmet Paşa ayrılacak. Şehrin meşhur fotoğrafçısı müsaadeyi almış. Paşanın bir resmini çekecek. Fotoğrafçı hazırlık yaparken birçok subay Paşanın etrafında yer aldık. Bu defa tek çekmek istedi. Yine aynı manzara. Ordu komutanı: "Sayın Cumhurbaşkanım sizlere doyamıyoruz. Ne yazık ki biraz sonra aramızdan ayrılacaksınız." Deyince kolordu komutanı: "O her zaman içimizdedir" dediler (Şenocak, 2005, s. 23).

Cumhurbaşkanını putlaştıran, her icraatını güllük gülistanlık gören bu zihniyette aşırı muhalefet kadar sakıncalıydı. Orta yol bulunmalıydı. Adnan Çelikoğlu ile arkadaşlarının İnönü ve Çakmak'a karşı bağlılıklarını dile getirişi gayet tutarlı ve muteberdi. Başlarındaki insanlara güvenerek Almanların Türkiye'ye saldırmayacağı kanaatiyle *İsmet İnönü, Mareşal*

¹⁹ Ayrılık mektubu hakkında detaylı bilgi için bkz., (Gök, 1997, s. 78).

²⁰ Çakmak'ın gidişene sevinenler arasında yer alan Adnan Çelikoğlu, zaman ilerledikçe hata yaptıklarını düşünmeye başlamıştır: "Mareşal Fevzi Çakmak, yaş haddi nedeniyle emekli olmuştu. Her şeyin düzeleceği inancıyla sevindik. Ordu olarak, çağı yakalayabilecektik. Hepimizin, değişmesi gerektiği düşüncesinin yanı sıra, kişiliğine büyük saygı duyduğu Fevzi Çakmak, Kurtuluş Savaşı'nın başından 1943 yılına kadar aralıksız genelkurmay başkanlığı yapmıştı. Hiçbir siyasi komploya girmemiş, Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'yü cumhurbaşkanlığına getirmiş bir insan olarak, ordu ve halk arasında saygınlığının doruğundaydı. Herhangi bir general veya subay gibi emekliliğe sevk edilmesi halk arasında ve orduda büyük üzüntü yarattı. Cumhuriyet'in kuruluşunda, "Üçüncü Adam" olarak büyük hizmetleri geçmiş olan Mareşal'in, bir gün içinde hizmet eri bile verilmeden, arabası altından çekilerek emekliye ayrılması büyük bir hataydı (Çelikoğlu, 2010, s. 54-55).

²¹ Tıpkı Adnan Çelikoğlu gibi Kenan Kocatürk'te Fevzi Çakmak'ın gönderilmesinin hatalarına değinmektedir: Mareşal Sayın Fevzi Çakmak ordunun başından ayrıldıktan sonra manevî değerlerde hafiften bir yıpranma başlamıştı. Gösterişçilik, kayırma ve kaydırma ön plana çıkmış, liyakat ve dürüstlük ikinci plana düşmüştü. Bize verilen kurmay ahlakının tam tersi, kendini olduğundan üstün gösterenler, işini uydurabilenler kazanıyordu. Mareşalin gözünden bir şey kaçmazdı (Kocatürk, 1999, s. 367).

Çakmak düşmana vermez bir avuç toprak şarkısını askeri gazinolarda çalmaktaydılar (Çelikoğlu, 2010, s. 43).

Ordunun Silah ve Teçhizat Durumu

1939-1945 arasında cereyan eden İkinci Cihan Harbi'nde silahlı kuvvetlerin hâli pek de yeterli değildi. Ordu donatım teşkilatı ve düzenli bir ikmal sistemi yoktu; ihtiyaç duyulan çok zaruri malzeme, yurt içi depolarından istenir; %99 -mevcut olsa da- bulunamaz ve ikinci yazışmada, malzemenin bir de resmi çizilerek talep yenilenirdi (TSİDHH, 1999, s. 79).

Çağdaş silah, malzeme ve ekipman eksikliği had safhadaydı. Ordu elindeki mevcut silahların muhtemel bir harbe uyumsuz oluşu askerlerin anılarında es geçemediği bir konuydu. Kenan Kocatürk, 1939 yılında Eskişehir'de sefer kuruluşundaki 9. Ağır Topçu Alayının işe yaramaz silahların varlığını gizlemeden okuyuculara aktarmaktadır:

Tümenimizin sefer kuruluşunda bir 9. Ağır Topçu Alayı vardı. Toplar halen Darıca müstahkem mevkiinde, çakılı mevzilerindeki, eski Turgut Reis zırhlısından sökülmüş, battal ve hantal gemi topları idi. Bunlardan seyyar bir topçu birliğinde faydalanmak şöyle dursun buldukları sabit mevzilerinde bile işe yarayacakları şüpheli, bakımsız, adeta metruk halde idiler. Namlularının içinde güvercinler yuva yapmıştı. Bunları sefer kuruluşumuzda göstermek kendimizi aldatmak demektir (Kocatürk, 1999, s. 232-233).

İşe yaramaz silahların dezavantajını yok etmek için silah alımına gidilmeye karar verildi. Mihver ve Müttefik devletlerden kredi ya da yardım anlaşmalarıyla ordu envanterine giren silahların muhakkak ki yararı dokundu. Yararının yanında zararı da oldu. Öncekilerle beraber ordu bünyesinde silah çeşitliliği arttı²². Muzaffer Erendil bu silah çeşitliliğini tepeden tırnağa kadar açıklamaktadır:

Piyadenin tek er silahlarından Alman Mauser tüfekleri, çeşitli tip tabancalar (bunlardan biri de Rus Tokaref tabancası); Brünn ve Koçkis hafif makineli tüfeği; Maksim, Hoçkis, Şvartlöze ağır makineli tüfekleri Mantelli, Snayder, Krupp, Bofors (dağ, 7.5/20'lük), Rus obüsü, Alman obüsü, Rheinmetal (10.5/30'lük), İngiliz hafif sahra (105'lük), 15/24'lük Skoda sahra obüsü, Vickers-Armstrong (İngiliz) uçaksavar toplarıyla, müstahkem mevkiilerde çeşitli çakılı toplarla ordu bir silah müzesi gibiydi (TSİDHH, 1999, s. 52).

Ömer Kemal Önal, top çeşitliliği üstünden Muzaffer Erendil'i destekleyici cümleler kurmuştur. O da 1. Dünya Savaşı ile son teknoloji ürünü topların birlikteliğine şahit olmuştur²³. Muhsin Batur'un görev aldığı Merzifon 4. Tayyare Alayında da silah çeşitliliği görülmektedir. İngiltere, ABD ve Polonya uçakları iç içedir (Batur, 1985, s. 36).

1941 yılında Adapazarı'ndaki Topçu Alayının 9'uncu Bataryasında eldeki top mermilerinin miadı dolmakta ve patlamamaktadır (TSİDHH, 1999, s. 191). Sarıkamış'taki toplarında ekseriyeti 1915'ten kalmadır, işlevsizdir ve görüntüden ibarettir: *Toplarımızın üçte ikisi Rus ganimetiydi, doğal olarak çok eski idiler. Soğuk havalarda motorlu topçunun hareket olanağı yoktu. Ancak yazdan hazırladığımız tahkimat içinde savaşabileceğimizi düşünüyorduk. Ama durum savaşın başındaki gibi pek parlak görülüyordu* (Çelikoğlu,

²² Asker hatıratlarından, her milletten askerî materyalin alındığını anlıyoruz: I. Dünya Savaşı'ndan kalan Alman telefon ve santralleri, sonradan satın alınan İsveç Ericsson santral ve telefonları, kahve değirmeni dediğimiz Fransız telefonlarıyla İngiliz telefon ve santralleri aynı kıta içinde kullanılıyordu. Her şey dışarıdan geliyordu (Çelikoğlu, 2010, s. 50-51).

²³ Ömer Kemal Önal, Birinci Dünya Harbi teknolojisi ile İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık çalışmalarını en ince ayrıntısına kadar paylaşmaktadır: 1940 senesinin Eylül'ünde Edirne'nin Lalapaşa ilçesinin Beşkurnalı Kemer bölgesinde çadırılı ordugahta bulunan 23'üncü Tümen 31'inci Koşulu Sahra Topçu Alayının 2'nci Tabur 4'üncü Bataryasına katıldım. 31'inci Topçu Alayı üç tabur ve alay karargâhından müteşekkil koşulu sahra topçu alayıdır. 1'inci ve 2'nci taburların iki bataryası Birinci Dünya Harbi'nden kalma azami 5500 metre menzilli 7,5 cm çapında şınayder sahra toplarından, 3'üncü bataryaları ise 10,5/18'lük skoda obüslerinden müteşekkildi. Alayın 3'üncü Taburu ise hayvan sırtında taşınan 7,5 cm çapında bofors bataryaları ile mücehhezdi (TSİDHH, 1999, s. 233-234).

2010, s. 52). Daha da acıklısı, Alman uçaklarına karşı uçaksavar toplarından çıkan mermiler hedefe yaklaşmakta acizdiler (TSİDHH, 1999, s. 234). Boşa atış yapmaktaydılar. Çakmak Hattı'nın bu zafiyeti sonucunda olası Alman hava hücumu karşısında büyük fedakârlıklarla inşa ettirilen sınır duvarına ne kadar güvenilebilirdi?

Teknolojik geriliklere rağmen ordu içerisinde son sistem silahların mevcut olduğu yerlerde mevcuttu. 1942 yazında Boyabat'ta görev yapan Ahmet Cemil Akıncı, eldeki malzemeden memnuniyetini dile getirmektedir:

Benim altıncı bataryamın topları yepyeni dağ obüsleriydiler. İki katırla çekiliyorlardı. Her türlü teknik malzemeleri tamdı. Bir buçuk metre boyunda, mesafe ölçmek için gıcır gıcır telemetresi bile vardı. Sarsılıp içindeki ince kısımlar oynamasın diye özel, yaylı bir arabada taşınırdı. Ona pek güvenirdim (Akıncı, 1971, s. 167-168).

At mı yoksa motor mu atışmalarının yapıldığı zamanda, Türk milli kültüründe büyük önem taşıyan atlara bile sahip çıkılmadığı görülmüştü. Her şey laftaydı. At üstünde giderken arkasına ok atmakta mahir Türkler, atlarını yurt dışından satın alıyordu²⁴. Dışarıdan alınanlar arasında Amerikan ve Alman ekipmanları, kullanışlılık ve özellik açısından İngiliz, İtalyan, Fransızlardan ilerideydi. Öyle ki 6 yıl sonunda ilk defa eline nitelikli silah geçen asker ve bunu gören halk çok heyecanlanmıştı. Milletçe aranılan şey 1945'te Amerikan toplarıyla bulunmuştu:

Bir yaz günü (1945), Acemler Kışlası'na Kütahya'dan bir batarya gönderildi. Bu batarya, lastik tekerlekli Amerikan obüslerinden oluşuyordu. 10.5/24.5'luk bu topları ilk kez görüyordum. Modern görünümlü olan bu toplar, tanka benzer ototraksiyonlarla çekiliyordu. Sonradan bu ototraksiyonların, İngiliz yapısı gey marka araçlar olduğunu öğrendim. Toplar 11 kilometre menzile sahipti. Yeni Amerikan toplarıyla eğitim ve tatbikatlar çok zevkliydi, Yeni batarya ile Bursa'nın Atatürk Caddesi'ndeki törenlere katılmak ilginçti. Çünkü bu toplar hem yeni hem de çeki araçları tanka benzediğinden, halkın büyük ilgisini çekiyordu. Top çavuşları, aracın üst kapağından gövdelerini çıkardıklarından, geçişlerde pek heybetli görünüyorlardı. Törenlerde bu toplar, fotoğrafçıların da ilgisini çekti (TSİDHH, 1999, s. 104-105).

Getirilen teçhizatı kullanabilmek için kalifiye personel ihtiyacı vardı. Ülke içerisinde nitelikli eleman, asker sayısı son derece azdı. Genelkurmay, eksik personel sorununu İngiltere, Almanya, Mısır gibi ülkelerdeki eğitimlerle gidermeye çalıştı. Bu gaye ile 1944 Mart'ında İngiltere'ye giden Sabri Tavazar, 1945 Haziran ayına varıncaya dek havacılık branşında iyi bir eğitim aldı (TSİDHH, 1999, s. 5-6). Fakat yurda dönüşünde telsizi, telefonu, benzini olmayan eski uçaklarla eğitimin yapıldığı bir manzarayla baş başa kaldı²⁵ (TSİDHH, 1999, s. 11).

²⁴ At üzerinden aktarılan anılara tanık olduğumuzda ordu bünyesindeki malzemelerin çağdaş devletlere kıyasla ne kadar geri kaldığını görmek zor olmayacaktır: Atlar da Macaristan'dan alınıyor. At yüzünden sinekler de fazla. Bu tarihlerde, askeri literatürde, at mı, motor mu? tartışmaları yapılıyordu. Türk topçusu bütünüyle koşulu idi. Toplar katana denilen ağır atlarla çekilirdi ve bu hayvanlar Macaristan'dan satın alınırdı. Hayvan her şeydi, ancak atla ünsiyeti pek eski olan Türkler, XX. yüzyılda oldukları halde, henüz top çeken atları Avrupa'dan satın almak zorundaydı. Bataryaların, binek ve gözetleme kıtası gibi kısımlarında kullanılan hayvanlar, Çukurova ve Uzunyayla gibi bölgelerden sağlanıyordu (TSİDHH, 1999, s. 32).

²⁵ Sabri Tavazar'ın yurt dışında aldığı eğitim ile Türkiye'deki eğitim gördüğü günleri kıyasladığımız zaman karşımıza çok farklı bir manzara çıkmaktadır: Birkaç gün sonra Blenheim I tayyaresi ile uçuşlara başladım. Hâlbuki İngiltere'de daha modern Blenheim V'lerle uçmuştum. Uçakta hava yer telsizi, hatta dâhili telefon bile yoktu. Tarette oturan atıcı (silahçı) astsubayı yanıma çağırmak için ayağına ip bağlıyorduk. Uçaklar eski, bakımsız bir durumda idi. Sık sık motor arızası (8'inci bujide) ve patlama oluyordu. Makinistler; "Çekinmeyin teğmenim. Havada açılır, merak etmeyin." diyorlardı. Ben de onlara gülererek; "Bu sarhoş mu ki havada, temiz havayı bulunca açılır!" diyordum. Meğer haklı imişler, çünkü meydana +30/35 derece, yukarı serin. Kâfir, serin havayı bulunca açılıyor ve bir problem çıkarmıyordu. İngiltere, İzmir gibi sıcak yapıyordu. Bir gün alaya benzin gelmemişti. Bütün tayyareler yerde ve bölükler beklemede idi. Alay komutanı da bölükleri dolaşıyordu. Alayda 4 bölük vardı. Her gittiği yerde "Neden uçmuyorsunuz?" diye soran alay komutanı "Efendim benzin gelmedi, benzin yok!" cevabını alıyormuş. Sıra bize geldi, bizden de aynı cevabı alınca;

Sonuç

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı sonrası yurt içinde ve dışında barış politikası temel prensip olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde ordudan çok, ülkenin tarım-sanayi sektörleri babında kalkınmasına önem verilmiştir. 1939 yılına kadar ordu içerisinde barış kuruluşu esas alınmıştır. Savaşın çıkacağı anlaşılacağı vakit ordunun harbe hazırlık yeteneği artırılmak istenilmişse de İkinci Dünya Savaşı başladığında geç kalındığı anlaşılmıştır.

Savaşan devletlerle kıyaslandığında Türk ordusunun ne kadar geride kaldığı açıkça ortadadır. Ordu envanterinde Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma silah ve teçhizatlar bulunmaktadır. Modern harp ve silah teknolojilerinden son derece yoksun kalmıştır. Asker anılarında, noksanlıklar tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilmiştir. Subay kadrosu, üstlerini ve devletin başındakileri eleştirmekten çekinmemişlerdir. Yaptıkları değerlendirmeler yaygın algıdaki İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin yeniden ele alınması ihtiyacını doğurmaktadır.

Harp süresince silah teknolojilerindeki yetersizliğinin farkına varan Türkiye, 6 yıl boyunca ülke ayırt etmeksizin dışarıdan devamlı malzeme tedarikini sürdürmüş ve atlardan, kum torbasına kadar ne varsa almaktan geri kalmamıştır. Asker anılarına baktığımızda ülkeye gelen malzemelerin çoğu eski, bozuk, yedek parçası bulunmayan ürünlerdir. Hatıratları dikkatlice incelediğimizde müttefik gibi görünen İngiltere'nin silah teslimatını ağırdan aldığı ve bazı ekipmanları bilerek göndermediği anlaşılmaktadır.

Gelen malzemeleri ise kullanabilecek nitelikli ve kalifiye eleman eksikliği yaşanmıştır. Diğer taraftan şahsi eğitim için yurt içinde kurslar açılmış ve yurt dışına askerler gönderilmiştir. Bu dönemde belki de Türk ordusunun tek olumlu yönü, 1912-1922 arasındaki 10 yıllık süre zarfında pek çok savaş tecrübesi edinmiş komuta kademesine sahip olmasıdır. Tecrübeli generallerin rolü, ordunun taktik-strateji ve manevi yönüne müspet etkiler yapmaktadır.

Devlet, silah verdiği askerlerine bir yatak vermekte zorlanmıştır. Asker anıları içerisinde hemen herkes kalitesiz uyku ortamından muzdariptir. O tarihlerde komutanlar bile devlete dert yanmaktadır. Sadece bu da değil yemek ve sağlık koşulları gibi daha birçok şeyin eksikliği yaşanmaktadır.

Silah altına girebilecek erkek nüfusunun 2/3'ünün orduya dâhil olması, kas gücüne dayanan tarım üretimi üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Temel tüketim maddelerinden buğday, arpa gibi besinlerin üretim değerleri 1941'den itibaren hızla azalmıştır. Sonunda ekmekte karne uygulamasına geçilmiştir. Bu vakitlerde Kenan Evren vb. birçok subay eve ekmek götürünce aile efradının büyük bir mutluluk yaşadığını ifade etmişlerdir.

Hatta başka subaylar ise emirlerindeki askerlerin yemek bulamayarak acı bir şekilde atların yemlerini yemek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Benzer sıkıntıları halk da yaşamıştır. Maalesef, açlıktan ölen insanlar olmuştur.

Anılardan hareketle toplumun geneli sosyolojik ve psikolojik bakımdan incelendiğinde geçim sıkıntısı ve barınma problemleriyle beraber büyük bir kaygı ve endişe halinin egemen olduğu görülecektir. Savaş ülke sınırlarına yaklaştıkça toplumdaki bireylerin bedenlerine ve zihinlerine hiç bitmeyecek amansız bir hastalık gibi sirayet etmiştir. Bu amansız hastalık uzadıkça korku ve panik havası nedeniyle insanlar ne yapacaklarını şaşırılmışlardır. İnsanların bir yabancı gördüklerinde onu casus sanarak ihbarda bulunacak derecede psikolojileri alt-üst olmuştur.

6 yıllık süre zarfında ülke genelindeki vatandaşların çoğunluğu, ekonomik ve psikolojik yönden gelişim yerine, hızlıca gerileme sürecine girmiştir. Sosyal adaletsizlik yüzünden toplum içerisindeki çok küçük bir zümre, bu süreçten bağımsız şekilde hayatlarını

“Ulan, herkes aynı şeyi söylüyor, ne biçim adamsınız be, uçun ulan!” diye söylenerek öfke ile odasına gitti (TSİDHH, 1999, s. 11).

---

devam ettirerek servetlerine servet katmışlardır. Sosyal hayat içerisinde zuhur eden yeni zengin sınıfa, hiç kimse engel olamamıştır.

Bunlarla beraber askerî alanda da tüm olumsuzluklarla baş başa kalan ve dış politikada kimseye güveni olmayan İsmet İnönü ile kurmayları, Türkiye'nin savaşın en başından itibaren tarafsız kalması için çaba sarf etmişlerdir. Osmanlı Devleti zamanında kaybedilen Batı Trakya, Ege Adaları ve Suriye gibi yerlerde savaşa katılması için Ankara'ya teklifler sunulmuştur. Ancak Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin harp taarruz kabiliyetinden yoksun olduğunun farkına varan Türkiye, savaşa katılmayı tüm baskılara rağmen reddetmiştir.

Günümüz popüler kültüründe ise insanlar neden savaşa girilmediğinin ve Türkiye'ye vadedilen topraklara niçin tenezzül edilmediğinin cevabını aramakta, bu soruların yanıtını da İsmet İnönü'nün cesur davranmayışı tezine bağlamaktadırlar.

Mesele cesaret ve korkusuzluktan öte bahsi geçen dönemin şartları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Asker hatıratlarının genelinde savaşa girilmeyişinin takdir edildiği görülecektir. Bunun yanında elbette karşıt görüşte yer alan anı sahipleri de mevcuttur. Birinci elden asker hatıratlarına dayanarak, halkın ve ordunun farklı pencerelerden ele alınarak irdelenmesi sonucunda, Türkiye'nin savaşa katılmama kararı ile ülkesi ve geleceği adına yerinde bir karar verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Akıncı, A. C. (1971). *Mehmetçikle 30 Yıl*. İstanbul: Astlas Kitabevi.
- Akkılıç, A. (1994). *Askerin romanı: E. Sv. Alb. Abdülhalim Akkılıç'ın savaş ve barış anıları*. (Y. Akkılıç, Dü.) Bursa: Körfez Ofset Yayınları.
- Altay, F. (1970). *10 yıl savaş 1912-1922 ve sonrası*. İstanbul: İnel Yayınları.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler üç dönemin perde arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çelikoğlu, A. (2010). *Bir darbeci subayın anıları 27 mayıs öncesi ve sonrası*. (E. Konuksever, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetin, A. (2000). Mustafa İsmet İnönü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 316-319. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Dağcı, G. T. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyete ordu siyaset ilişkisi ve 27 mayıs 1960 darbesi*. İstanbul: İlgi Yayınları.
- Esin, N. (2005). *Devrim ve demokrasi bir 27 mayısçının anıları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gök, H. (1997). *Mareşal Fevzi Çakmak'ın asker ve siyasi faaliyetleri (1876-1950)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Gürkan, İ. (2002). *Bir generalin askeri ve akademik anıları*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- İzğören, A. Ş. (2011). *Bir Türk Zabitanın Anıları: Muhittin Ergüneş 1917*. y.y.: İzğören Yayınları.
- Kocatürk, K. (1999). *Bir subayın anıları 1909-1999*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Koçak, C. (2020, 3 20). <https://www.star.com.tr/yazar/bir-cinayetin-anatomisi-yazi-1017324/adresinden-alindi>
- Küçük, S. (2008). *Rumeli'den 27 mayıs'a: İhtilalin kaderini belirleyen köşk harekâtı*. İstanbul: Mikado Yayınları.
- Madanoğlu, C. (t.y.). *Anılar: 1911-1953*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Orhan, C. (2001). *Bir bahriyelinin anıları (1914-1981)*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Özçelik, A. (1993). Fevzi Çakmak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 190-192. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Seyhan, D. (1966). *Gölgedeki adam*. İstanbul: Hürdağıtım.
- Şenocak, İ. (2005). *İz bırakan anılar*. İstanbul: y.y.
- Toruntay, N. (1993). *Orgeneral Toruntay'ın anıları*. İstanbul: Milliyet.
- Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*. (1999). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

-
- Türsan, N. (t.y.). *Anılar: General Nurettin Türsan*. İstanbul: Arma Yayınları.
- Uyar, H. (1999). İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Avrupa, Balkanlar ve Türkiye'de demokrasi sorunu. *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997* (s. 293-318). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yamak, K. (2006). *Gölgede kalan izler ve gölgeleşen bizler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yirmibeşoğlu, S. (1999). *Askeri ve siyasi anılarım (1928-1965)* (Cilt I). İstanbul: Kastaş Yayınevi.
-